

סקירת ספרים חדשים

בעריכת ניסים כהן

מהדרה להכלה: החיים בקהילה של אנשים עם מוגבלויות בישראל

מאיר חובב, אילנה דובדבני וקלרה פלדמן (עורכים)

ירושלים: הוצאת כרמל ושק"ל, תשע"ה, 2015. 472 עמודים

סקרה: מיכל סופר¹

ספר זה פורס לפני הקורא מנעד רחב של מחקרים וסקירות, 19 במספר, שבמרכזם אנשים עם מוגבלות. כל אחד מהם עוסק, מנקודת מבטו, בתהליך השינוי שעוברים שירותי הטיפול והשיקום המוצעים לאנשים עם מוגבלות בישראל. כותב המבוא, פרופ' אריה רימרמן, הוא אחד החוקרים המובילים בתחום המוגבלות בארץ ובעולם, והוא פותח צוהר להבנת סיבות ההדרה של אנשים עם מוגבלות בעבר ולמגמת השוויון והבטחת זכויותיהם של אנשים עם מוגבלות בהווה.

הספר נחלק לארבעה שערים. השער הראשון, **החיים בקהילה: מדיניות, יישום וסוגיות**, מאגד בתוכו חמישה פרקים. בפרק הראשון מציגות ד"ר חיה עמינדב וד"ר דליה ניסים את מדיניות הטיפול באדם עם מוגבלות שכלית-התפתחותית בעשור האחרון, ובעיקר מדגישות את השינויים התודעתיים, המקצועיים והארגוניים שעבר האגף לטיפול באדם עם מוגבלות שכלית התפתחותית במשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים. בפרק השני עוסקת ד"ר גלעדה אבישר במדיניות שילובם של תלמידים עם מוגבלות בחינוך הכללי ובסוגיות ובאתגרים שעליה להתמודד עמם. בפרק השלישי מציג מר יחיאל שרשבסקי את השיקום הקהילתי בבריאות הנפש בישראל. הפרק הרביעי, פרי עטו של פרופ' אהרון פלשמן, מתמקד בהיבט התיאורטי והיישומי של תהליך האל-מיסוד והשילוב בקהילה של אנשים המתמודדים עם מחלת נפש קשה. פרקן של פרופ' קורי שולמן והגב' מגל שחר סוקר את השילוב בקהילה של אנשים הנמצאים על הספקטרום האוטיסטי.

1 בית הספר לעבודה סוציאלית, הפקולטה לרווחה ובריאות, אוניברסיטת חיפה.

בשער השני, **מעורבות חברתית ופוליטית**, שני פרקים. בפרק הראשון מתארת ד"ר טל ארטן-ברגמן מחקר שבו השוותה בין דפוסי ההשתתפות החברתית בסביבה הפיסית והממוחשבת או המדומה (הווירטואלית) של אנשים עם וללא מוגבלות ובחנה את החסמים להשתתפות חברתית של אלה האחרונים. בפרק השני מתאר ד"ר עמית קמה ומזגים איך תקשורת המונים מסקרת אנשים עם מוגבלות, לרבות ההתפתחות ההיסטורית של ייצוגם בה והדימויים של קבוצה זו בתקשורת הישראלית.

השער השלישי של הספר, **משפחה, זוגיות ומיניות**, מחזיק חמישה פרקים. בפרק הראשון מציגה ד"ר דבורית גלעד אופני התמודדות שונים של משפחות שיש בהן בן משפחה עם מוגבלות. בפרק השני סוקרת פרופ' אילנה דובדבני את המאפיינים האישיים והמשפחתיים של ילדים הוריים שלהם הורה עם מוגבלות. בפרק השלישי מתארת הגב' רעות מירום את ההתייחסות התרבותית לאורך ההיסטוריה אל מיניותם של אנשים עם מוגבלות קוגניטיבית ואת החסמים למימוש זכויות למיניות ולזוגיות בקרב אוכלוסייה זו. בהמשך הפרק היא דנה בשני נושאים ספציפיים העולים מתוך פרקטיקת העבודה הסוציאלית עם אוכלוסיה זו: היכולת והזכות להיות הורים והאתגרים העומדים לפני הומואים ולסביות עם מוגבלות קוגניטיבית. בפרק הרביעי מציגה ד"ר דניאלה מזור גישה הוליסטית להבנת הקשרים בין לקות פיסית, מיניות וזוגיות. בפרק האחרון בשער זה מציגה הגב' מהא ארסלאן מחקר שבחן את תפיסת העתיד של מתבגרים ערבים עם מוגבלות שכלית ושל הוריהם.

בשער הרביעי של הספר, **רצף שירותים בקהילה – דיור, תעסוקה והשכלה**, שישה פרקים. בפרק הראשון עוסקים מר עופר דהרי וד"ר מאיר חובב בשילובם בקהילה – יישום, חסמים והיקף – של אנשים עם מוגבלות קוגניטיבית-התפתחותית ומוגבלויות אחרות, המתגוררים במערך הדיור של עמותת שק"ל (שירותים קהילתיים לאנשים עם צרכים מיוחדים). בפרק השני מתאר ד"ר שלמה אלישר את השינויים והמגמות הנוגעים לשירותי האבחון והשיקום המקצועי והתעסוקתי באגף לשירותי רווחה ושיקום של משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים. בפרק השלישי, מאת פרופ' אילנה דובדבני והגב' רויטל שוורץ, מוצג מחקר שהן ערכו על הקשר בין משתנים ארגוניים שונים – אקלים תעסוקתי וסגנון מנהיגות במפעל העבודה השיקומי (מע"ש) – לבין החוללות העצמית וערכי העבודה של המשתתפים במע"ש. בפרק הרביעי מתארת ד"ר שירלי אברמי תוכנית משנת 2006 להעסקת אנשים עם מוגבלות בכנסת ומציגה מחקר איכותני שנערך בשנת 2012 בקרב עשרה ממשותפי התוכנית וחמישה מעסיקים, שבחן שלל נושאים הקשורים לתוכנית (למשל: שינוי בעמדות המעסיקים, קשייהם אז והיום, הסיוע הנדרש להם; תפיסת המועסקים את מצבם, תעסוקתם, עתידם ושאיפותיהם לעתיד). בפרק החמישי סוקר ד"ר עמנואל שן את הרקע התיאורטי לצמיחתם של מודלים ייחודיים בתחומי התרבות והאמנות שפותחו במסגרת תוכנית **שיאים** של עמותת שק"ל כאמצעי לשילוב בחברה. בפרק החותם את הספר מתארות פרופ' חפציבה ליפשיץ-והב, ד"ר שושנה ניסים, ד"ר סיגל עדן וד"ר דליה טל את תוכנית **עוצמות**, תוכנית העשרה אקדמית

בשלוש רמות, הפועלת מזה שלוש שנים בבית הספר לחינוך באוניברסיטת בר אילן והמיועדת לאנשים עם מוגבלות שכלית בני 25 ומעלה.

חשיבותו של הספר נעוצה בראש ובראשונה בעיסוקו באחת האוכלוסיות המודרות ביותר בחברה הישראלית. מוצגת בו תמונה עשירה ומקיפה של תחומים שונים שחל בהם מעבר מהדרה להכלה (למשל חינוך, תקשורת ההמונים), תוך התייחסות הן לקבוצות שונות של אנשים עם מוגבלות והן לאוכלוסייה בכללה. מגמת השינוי מתוארת מנקודת מבט חברתית, קהילתית, משפחתית ופרטנית. הספר מאגד בתוכו מנעד מרשים של כתיבה תיאורטית, מחקרית, פרקטית ויישומית, פרי עטם של אנשי מקצוע וחוקרים מובילים בתחום המוגבלות, הנמנים עם תחומי דעת שונים.

יש לציין שלעתים גיוון זה מציב אתגר לא פשוט לקורא הבלתי מיומן שנתקל לא אחת בהגדרות שונות הנוגעות לאותה אוכלוסייה ממש (למשל מוגבלות קוגניטיבית, לקות קוגניטיבית, מוגבלות שכלית-התפתחותית) או, לחילופין, במונחים מקצועיים שונים (כאן ראוי לציין את הבלבול בין המונחים שילוב והכלה, הנובע בחלקו מהקושי לתרגם במדויק מאנגלית לעברית).

ואולם מדובר בספר חשוב העוסק בנושא חשוב והמוסיף לגוף הידע המצוי בתחום. הוא מתאים במיוחד לאנשי מקצוע העובדים עם אנשים עם מוגבלות ולצדם, כמו גם לסטודנטים ואף לאנשים עם מוגבלות ובני משפחותיהם. מגמות השינוי המתוארות בו מעלות שאלות עקרוניות בנוגע למהות הטיפול והשיקום בעידן של זכויות בכלל, ואיך ראוי ונכון לפתח, לשנות ולהתאים את שירותי השיקום והטיפול המיועדים לאנשים עם מוגבלות בעידן של שוויון זכויות בפרט.

פרופסיה בדרך: על התהוות הייעוץ הארגוני בישראל

ישראל כ"ץ (עורך)

תל אביב: הוצאת רסלינג, 2016. 394 עמודים

סקר: ינון דריזין עמית'

הייעוץ הארגוני זוכה בשנים האחרונות לעדנה בישראל. ארגונים רבים מעסיקים יועצים דרך שגרה, ומוסדות השכלה רבים בונים תוכניות לימוד שתכליתן למשוך לשורותיהם סטודנטים המגלים עניין גובר בלימוד מעמיק של התחום. ועדיין יש לשאול אם ניתן לזהות את הייעוץ הארגוני בישראל כתחום עיסוק מקצועי וממוסד העומד בנורמות פרופסיונליות, בדומה למקצועות אחרים, כגון רפואה, עבודה סוציאלית, ראיית חשבון או משפטים. הספר, הבנוי כאסופה של מאמרים, עוסק בשני עניינים מרכזיים: סקירה של הגורמים המעכבים את התפתחות העיסוק בייעוץ ארגוני בישראל לרמה פרופסיונלית; תיאור היסטוריוגרפי של תהליך התפתחותו של עיסוק זה בישראל.

במאמר הראשון סוקר פרופ' ישראל כ"ץ את עוגני התהליך לגיבוש פרופסיית הייעוץ הארגוני בישראל. כדי להיחשב פרופסיונלי, על תחום עיסוק לעמוד במספר קריטריונים בסיסיים: (1) עליו להעמיד גוף ידע ממוקד ומבוסס מחקר. (2) עליו להציע הכשרה ממושכת ואפשרויות השתלמות. (3) עליו לפתח מומחיות מובחנת ומיומנויות ייחודיות הנובעות ממנה. (4) עליו להיות עצמאי בקבלת החלטות וזכאי להפעיל שיקול דעת בנוגע לאופן מימוש העיסוק. (5) עליו להציב תנאים פורמליים לשייכות מקצועית ולהתאגדות. (6) עליו לפתח קוד אתי המכונן "משנה סדורה בדבר הנכון והראוי לעשות" במסגרת העיסוק (Kasher, 2005).

אתגר מרכזי בהפיכתו של הייעוץ הארגוני לפרופסיה הוא מיסודו החוקי, אבל עד כה לא צלח מאבקם של היועצים הארגוניים בישראל על סוגיה זו, בעיקר משום שקשה מאוד לבדל את הייעוץ הארגוני מעיסוקים אחרים: מה בעצם עושה יועץ ארגוני בעבודתו? מה בין ייעוץ ארגוני לבין מקצועות טיפול אחרים? איך מבחינים בין ייעוץ אישי לייעוץ קבוצתי בארגון, והאם מנחי קבוצות בארגונים הם יועצים ארגוניים? האם אלה שלמדו פסיכולוגיה ארגונית,

1 יועץ ארגוני, ממונה פיתוח ארגוני במערכת בתי המשפט, דוקטורנט למנהל ומדיניות ציבורית באוניברסיטת חיפה. מחקרו עוסק בהשפעה של תפיסות ציבוריות ארגוניות על עמדות עובדים ועל ביצועים. בוגר התוכנית להכשרת יועצים לארגון וניהול ב.ה.ב. (אוניברסיטת תל אביב). עסק בהנחיית סדנאות מנהיגות בחיל הים ובייעוץ ארגוני בשירותי בריאות כללית. חבר צוות ההקמה של המרכז להשתלמויות שופטים. גילוי נאות: תלמידם בעבר של ד"ר אורה סתר ומר איתמר רוגובסקי.

סוציולוגיה, הנדסת תעשייה וניהול או מנהל עסקים עוסקים באותו תחום פעילות? האם ייעוץ ניהולי, ארגוני לפיתוח ארגוני (Organizational Development; OD) או אסטרטגי חד הם? כ"ץ נותן בייעוץ הארגוני מספר סימנים: (1) מדובר בראש ובראשונה במקצוע של יחסי סיוע; יש מקבל סיוע (אחד או רבים) ונותן סיוע. היחסים ביניהם מוגדרים, פרי הסכמה הדדית, ונשמרים בהם כללים אתיים המתחייבים ממקצועות הסיוע. (2) זהו מקצוע המבוסס על שיח ושיג שבו היועץ והנועץ מבררים יחד את המשמעויות הנובעות משאלה, ספק, תלונה או מצוקה של זה האחרון. זהו תהליך מובנה, אמנם, המתבסס על מודל תיאורטי, שתכליתו "לעשות סדר" אצל מקבל הסיוע, אבל בה בעת זה מפגש אנושי, ולכן היועץ נדרש למבט הרואה את הפרט, אבל לא מדלג על הקבוצה. עליו להבין את שני המישורים. הנמען הוא תמיד האדם, אך ההקשר נע בין האדם לקבוצה. (3) היועץ נדרש לאלה: ליכולת להוביל שינוי מתוך אופטימיות ולרצון להיטיב את חייהם של חברי הארגון; ליכולת להבחין בין טוב לרע; לאמונה בכוח ההידברות ככלי להתפתחות, להתחדשות ולחיזוק האמונה ביכולתם של ארגונים להיות מרחבים של עשיית טוב.

כ"ץ מסכם ואומר שניתן לזהות בעיסוק בייעוץ הארגוני סמנים של פרופסיה, אבל עדיין יש מכשולים מספר בדרך להגשמת יעד זה. הייעוץ שואב ממגוון מקורות ודורש הבנה רב-תחומית הטומנת בחובה קושי באינטגרציה וסכנת שטחיות. ניתן לומר שחלק גדול מעבודת היועץ הוא אינטואיטיבי ואינו מבוסס על ראיות. זאת ועוד, מכיוון שהמחקר על פעולת היועץ בשדה דל, רוב הידע נדלה ממקורות שלא יועדו לתחום הייעוץ, אין למקצוע מסגרת תיאורטית מובחנת הנחשבת מקור השראה קולקטיבי (כמו ברפואה למשל). כ"ץ חותם את הפרק בסקירה היסטוריוגרפית של תהליך התפתחותו של תחום הייעוץ הארגוני בעולם ובישראל. סקירה כזאת מצויה בכל אחד מפרקי הספר ותכליתה לאפשר נקודות מבט שונות על התהליך.

במאמר השלישי סוקרת ד"ר אורה סתר את התפתחות לימודי הפיתוח הארגוני באקדמיה וטוענת שהנתק השורר בישראל בין פרקטיקה לאקדמיה הוא גורם כבד משקל בעיכוב תהליך התפתחותו של הייעוץ בארץ. בעולם אין נתק כזה. הממסד קרא להוגים כמו קורט לוין, גורדון ליפוט, אדגר שיין, דוגלס מקרגור, וורן בניס, בלייק ומוטון, שהיו אנשי אקדמיה באוניברסיטאות מובילות, לסייע בהתמודדות עם קשיי הניהול שעמדו לפניו (בעיקר במהלך מלחמת העולם השנייה). תוך כדי העשייה פיתחו חוקרים אלה תיאוריות העוסקות בשינוי ארגוני, בקבוצות, במנהיגות, במוטיבציה, במבנים ארגוניים ובתהליכים לא פורמליים ותרגמו שיטות מחקר לכלי עבודה בארגונים. נראה שבארץ לא צלח הניסיון לבסס עבודה שדה בעזרת האקדמיה, והוא גם היה מצומצם בהיקפו. סתר מדגישה שתהליך הפרופסיונליזציה לא יושלם, אם לא ייערכו מחקרים איכותיים על תהליכי הייעוץ ואם לא יונהג ליווי אינטנסיבי של היועצים הצעירים בצעדיהם הראשונים בשדה.

הפרק השישי עוסק בגורם כבד משקל אחר בפיתוחו של הייעוץ הארגוני בארץ – **האיגוד הישראלי לפיתוח ארגוני (איפ"א)**. ניתן לראות במאבק על גבולות האיגוד, המתואר בפרק, מאבק על זהות המקצוע, המאפיין גם פרופסיות אחרות המנסות לשמר את ייחודן ולווסת את תנועת העוסקים בהן. מבט ביקורתי על תהליך התפתחותו של איפ"א כאיגוד המקצועי של הייעוץ הארגוני בישראל מלמד שהוא אמנם תרם במספר מישורים – פיתוח הכשרות מקצועיות ליועצים; סיוע לפיתוח תוכניות מעמיקות להכשרת יועצים במוסדות ההשכלה השונים; ניסוח הקוד האתי לעוסקים בייעוץ ארגוני והטמעתו – אבל רוב העוסקים בתחום אינם חברים בו. נראה שמעבר לפעילות בכל הכיוונים הראויים שתוארו, על איפ"א למצוא את הדרכים להכפיל או לשלש את מספר החברים בו, כדי לאפשר את המשך פיתוחו של הייעוץ הארגוני בישראל.

הפרק החותם את הספר מאת ורד אמיצי תורם להבנת כיווני ההתפתחות של הייעוץ הארגוני בישראל. אמיצי בוחנת את המגמות הגלובליות הצפויות להשפיע גם עליו: התחזקות תרבות הצריכה, המחייבת פעולה יעילה וניצול של משאבים; עמימות ואי ודאות גוברת למרות ריבוי מידע; שינויים בעולם העבודה ובהתפלגות המקצועות; התמוססות של גבולות (כפר גלובלי); התפתחויות טכנולוגיות המשפיעות על דרכי התקשורת בין בני אדם. לאור מגמות אלה נדרשים היועצים הארגוניים לרכוש ידע טכני ולהתמחות בתחומי דעת המאפיינים את הארגונים השונים. עקב כך ניכרת נטייה ליתר התמחות, והייעוץ הארגוני צפוי להתפצל לארבע מגמות מרכזיות: מיקרו-תהליך (ייעוץ אישי למנהלים), מיקרו-תוכן (מומחיות ב-OD ובשיטות ניהול), מקרו-תהליך (אבחון ארגוני מערכתי) ומיקרו-תוכן (טיפול הסינרגיה בעבודת צוותים רב-תחומיים). מכיוון שהייעוץ הארגוני מושתת על ערכים הומניסטיים (כבוד האדם, שוויון ומימוש עצמי), סביר שמגמת הגידול בפערים הסוציו-אקונומיים והמודעות החברתית הגוברת לאי-צדק החברתי ולצורך לטפל בו יפעילו לחץ גם על העוסקים בו. נראה שהוא יידרש לדילמה מהותית בין ערכיו ההומניסטיים לבין תפקידו – חיזוק ארגונים ושמירת הסדר החברתי הנוהג בהם. אמיצי גורסת שכדי לקדם את המקצוע, מתבקש לחזור לבסיס הערכי שלו, הדגשת טובת הפרט והחברה לצד ההצלחה הכלכלית. חזרה כזו לערכים המובילים של הייעוץ הארגוני עשויה לספק ערך מוסף ייחודי לתחום וגם לסייע לארגונים לפתח חוסן לטווח ארוך. טיעונה מקבל חיזוק אצל כותבים רבים (Bollock et al., 2015; Bozeman & Moulton, 2011).

יתר המאמרים המכונסים באסופה מתייחסים בעיקר למגוון נקודות מבט היסטוריות על התפתחותו של התחום בארץ, ומידת תרומתם להבנת הגורמים המעכבים את התפתחותו המקצועית אינה מודגשת דיה. הפרק השני עוסק בהתפתחות הייעוץ הארגוני בארץ, התפתחות שהחלה בשני מוקדים בלתי תלויים והושפעה רבות מהנעשה בתחום הייעוץ בארצות מוצאם של מייסדיו (ארצות הברית, אנגליה וארגנטינה). הפרק הרביעי סוקר את שורשיו הצבאיים של הייעוץ הארגוני בישראל ומציע תיאור מרתק של התהליך שאפשר

להקים יחידות חדשניות המשוחררות מערכים שמרניים – היחידה להכשרת סגלים שאותה החליף בית הספר לפיתוח מנהיגות בצה"ל (בסל"מ) – אשר תרמו רבות לפיתוח שיטות ומיומנויות ייעוץ ארגוני בישראל. הפרק החמישי עוסק בתהליך שגשוגו ודעיכתו של הפיתוח הארגוני בתנועה הקיבוצית ומתאר את סיפורו של המכון לייעוץ ארגוני שפעל בתוכה כמונופול במשך כארבעה עשורים. הפרק השמיני עוסק בזיקת הייעוץ הארגוני לגישות פסיכואנליטיות, שהייתה שכיחה בעבר והתבטאה בכנסי **טוויסטוק** שיועדו לפיתוח תהליכים לא מודעים של התארגנויות אנושיות. נראה שהקצב המהיר הנוהג כיום מקשה על תהליך ייעוץ מתפתח וממושך שאינו עומד בתחרות מול גישות קצרות מועד, המציעות פתרונות זולים שנחשבים מדידים יותר (פסיכולוגיה חיובית למשל).

הפרק השביעי מספר את סיפורו יועץ ארגוני מיוחד מאוד – איתמר רוגובסקי. גילוי נאות: הייתה לי הזכות ללמוד קורס "בהתערבות ארגונית" בהנחייתו המיוחדת של רוגובסקי, במסגרת התוכנית להכשרת יועצים לארגון וניהול ביחידה ללימודי חוץ של הפקולטה לניהול באוניברסיטת תל אביב. לכן ברור לי מדוע מוקדש פרק שלם לפועלו. ספק עם יש עוד יועץ ארגוני שפעל לאורך שנים כה רבות בצבא, בתעשייה, במגזר השלישי ובמוסדות ההשכלה, והשפיע כל כך על ההתפתחות המתודית של הייעוץ הארגוני בישראל. רוגובסקי השפיע על דורות של יועצים שהתחנכו אצלו ונחשפו לגישתו המיוחדת, עתירת היצירתיות האינטלקטואלית וההומור, גישה מתריסה, מערערת מוסכמות ופרובוקטיבית. כאיש מעשה, הדגיש את חשיבות הדיאלוג פנים אל פנים בין יועץ ללקוח ואמר, שבדיאלוג הזה חייב לקרות משהו מרתק, מפתיע ומחדש: "אמנם אסור לרצות את הלקוח, אך חייבים לשרוד אצלו; אחרת איך נעזור לו?" טוב שפרק זה נכלל בספר, משום שהוא ממחיש, גם למי שלא הכיר את רוגובסקי, את מכלול התכונות והמיומנויות הבין אישיות שיועץ מחויב לפתח כדי להצליח בעיסוק זה, אם כי מטבע הדברים לא ברור איך ניתן ללמוד לעשות זאת, ולכן גם התרומה של פרק זה להבנת הגורמים המעכבים את התפתחותו המקצועית של הייעוץ קטנה.

ספר זה מתייחד במאמץ שהוא עושה לתעד את התהליך ההיסטורי שהוביל להתפתחות העיסוק בייעוץ ארגוני בישראל וגם להצביע על מספר תובנות שישומון עשוי לקדם את היותו מקצוע אקדמי, פרופסיה. אישית אני נוטה להסכים עם מסקנתם של פרופ' כ"ץ וד"ר סתר, שהיעדרה של תיאוריה מקיפה, פרי מחקר מגוון ומעמיק, משמר הלכה למעשה את שגרת הפעולה האינטואיטיבית של היועצים, הנובעת אמנם מניסיונם כאנשי השדה, אבל על פי רוב אינה מגובה במחקר רלוונטי. הפער הזה בין האקדמיה לעוסקים בייעוץ ארגוני בישראל, שהיטיבה לתאר ד"ר סתר, עובר כחוט השני, "מלכוד 22", לאורך כל שלבי התפתחותם של העוסקים בתחום – מההכשרה וההשתלמות שהם עוברים, דרך בחינת רמת האפקטיביות של ההתערבויות השונות שהם מיישמים בארגונים – ומקשה לפתח פרדיגמה תיאורטית (על פי תומס קון) הנדרשת כדי לקדם את התפתחותו המקצועית של הייעוץ בארץ. ראוי שאיפ"א, כאיגוד מקצועי, יפעל להעלאת הנושא לראש סדר העדיפויות של

פעילותו ויחתור להגביר את שיתופי הפעולה עם האקדמיה, כדי להרבות במחקר איכותי אודות פועלם של היועצים הארגונים בישראל.

הספר יעניין במיוחד את העוסקים ביעוץ ארגוני אשר עשויים ליהנות מהסקירה המקיפה שהוא פורס אודות התפתחותו של התחום ואף להיחשף למגוון הגישות והכלים להתערבויות בארגונים שפותחו לאורך השנים (בעיקר בחו"ל). עם זאת אין מדובר בספר עיון קלאסי. הקורא יתקשה להבין בסיומו מה זה ייעוץ ארגוני ומה בדיוק אמור יועץ ארגוני לעשות. יש מקום על המדף לספר עיון מקצועי העוסק ב"ייעוץ ארגוני בישראל – הלכה למעשה", שימשש מקור לתיאוריה ולפרקטיקה, פרי ניסיונם של בכירי העוסקים בתחום בארץ. לבסוף, יש לציין שהחלטת העורך להזמין אצל הכותבים השונים תיאור היסטורי של המקצוע הביאה בסופו של דבר לכפילויות חוזרות ונשנות, והיה מקום לשקול לרכז את הסקירה ההיסטורית בפרק אחד ממצה.

מקורות

- Bozeman, B. & Moulton, S. (2011). Integrative publicness: A framework for public management strategy and performance. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 21, 363-380.
- Bullock, J. B., Stritch, J. M., & Rainey, H. G. (2015). International comparison of public and private employees' work motives, attitudes, and perceived rewards. *Public Administration Review*, 75 (3rd ed.), 479-489.
- Kasher, A. (2005). Professional ethics and collective professional autonomy: A conceptual analysis. *Ethical Perspectives*, 12(1), 67-97.

Radical Inclusive Education: Disability, Teaching and Struggles for Liberation

Anat Greenstein

UK: Routledge. 2015. 154 pages

סקרה: שונית רייטר¹

מלות המפתח בשם הספר – radical struggles for liberation – מתייחסות לשילובם בחברה ולהכלתם של אנשים, ילדים ובוגרים, עם מוגבלות. כך מסכמת המחברת בפרק החותם את ספרה (עמ' 133-134, בתרגום חופשי):

פדגוגיה מכילה רדיקלית משמעה נקיטת עמדה פוליטית בנוגע למהות הידע, הכוח והחינוך. היא משקפת את ההבנה שאנחנו כולנו מצויים במערכת יחסים כוחנית, ומכאן שמשמעות החינוך היא תמיכה בלומדים להתקבץ יחד, כדי לקרוא תיגר על האי-צדק והאי-שוויון החברתי וכן להעריך את התפקיד היצרני של קונפליקט, התנגדות ואי ציות, המאפיינים את המאבק המתמיד לשינוי.

ספרה של גרינשטיין "צבוע" בתפיסה סוציולוגית של החברה כמערכת הבנויה על מאבקי כוח, שבה מערכת החינוך היא אחד האמצעים של המעמד השליט לעיצוב הלומדים לפי ערכים ונורמות פרי הגדרתו.

המחברת מצהירה על עצמה כבר בפתח הספר שהיא פעילה פוליטית, ונקודת המוצא שלה היא שלא די ברפורמות במצב הקיים כדי לחולל שינוי חברתי; נדרש מהפך רדיקלי. בצעירותה היא חיה מספר שנים ב"ישראל/פלסטינה", כלשונה. באותה תקופה הייתה פעילה בתנועות לשוויון זכויות, כגון התנועה הפמיניסטית, בתנועות אנטי-מיליטריסטיות, בהפגנות נגד ה"כיבוש", כהגדרתה. את עולם המוגבלות הכירה, כשלמדה את מקצוע הריפוי בדיבור והחלה לעבוד בבית ספר בארץ עם תלמידים על הרצף האוטיסטי. מכאן עברה לאנגליה, וכיום היא מרצה באוניברסיטת מנצ'סטר.

ההקדמה האישית חשובה להבנת הספר כמייצג את האידיאולוגיה הרדיקלית של המודל החברתי של מוגבלות. המחברת טוענת שכדי שמערכת החינוך תהיה מכילה, יש לחולל שינוי

1 פרופסור מן המניין (אמריטה) בפקולטה לחינוך באוניברסיטת חיפה. תחומי התמחותה כוללים חינוך מיוחד ושירותים לילדים עם ליקויים התפתחותיים, פיגור שכלי, פגיעות מוחין, אוטיזם, שירותים לנכים, שילוב תלמידים חריגים בבתי ספר רגילים, שיקום מתבגרים ועוד.

רדיקלי בראייה שלנו את החינוך הנוהג. למעשה יש לשנות את מסד החינוך הנוהג כיום, כדי שאפשר יהיה לכלול כל לומד במערכת החינוך. כפי שהיא כותבת על עצמה, המחברת מצהירה שכפמיניסטית היא דבקה בחזון של חברה שוויונית, לא סמכותית, שמקורות הכוח שלה מאורגנים אופקית (ולא אנכית – החזק שולט על החלש), שבקרב קהילותיה, המעריכות שוני ובה בעת מבינות שהתארגנות קבוצתית מאפשרת העצמה של הפרט, יש לכידות וסולידריות.

בספר שני חלקים, בכל אחד מהם שלושה פרקים. החלק הראשון מציג את הבמה: חינוך כמפעל פוליטי ואפליית הלומד עם המוגבלות, מצב הדורש שינוי רדיקלי בפדגוגיה הנוהגת והפיכתה ממפרידה למכלילה. בחלק השני המחברת מציגה את הפדגוגיה הרדיקלית להכלה, המבוססת על ההגדרה החברתית של מהות הידע האנושי ויחסי הכוחות במערכת החינוך.

בפתח הספר מתארת גרינשטיין את מעמדם של אנשים עם מוגבלות בחברה כתופעה פוליטית, לא רפואית. בפרק הראשון היא טוענת שעלינו לזנוח את המודל הרפואי המנציח את השוני בין בני אדם, ולאמץ תפיסה ולפיה לכל אדם מוגבלות כלשהי, וכל אחד נמצא בתהליך של התהוות. בהמשך הפרק היא מציגה את המודל החברתי של מוגבלות, ומדגישה את האפיון של מאבקי כוח בין קבוצות חברתיות כגורם מפתח בהבנת מעמדם של אנשים עם מוגבלות. על רקע זה היא מתארת איך עלו תנועות המחאה של אנשים עם מוגבלות ואת קריאתם לשוויון זכויות, ומנסה להראות כיצד הפרספקטיבה של מוגבלות כתוצר של מאבקי כוח חברתיים, אשר בהם הקבוצות השולטות בחברה מגדירות אנשים כחריגים, יכולה לתרום להבנה חדשה של מהות השילוב ולהציע פדגוגיה משלבת המכילה כל לומד באשר הוא.

הפרק השני מוקדש להצגת מערכת החינוך כתוצר חברתי של תרבות ופוליטיקה. המודל הדומיננטי של בתי הספר כיום עוצב בעת המהפכה התעשייתית. עליית המדע והתפתחות מדעי הרפואה והפסיכולוגיה תרמו להוצאת קבוצות שונות מחוץ לנורמה. האפיונים המרכזיים של החינוך מאז ראשית המערכת הציבורית של בתי ספר ועד היום הם תחרותיות, אמות מידה קבועות להישגים, עיצוב לומד "יצרני". המודל הרפואי התאים לתפיסה זו, כשהגדיר "מדעית" את הלומדים שלא עמדו באותן אמות מידה שקבעו השלטונות. זאת ועוד, התפתחו מוסדות ובתי ספר מיוחדים שמטרתם הייתה לנרמל את הלומד ה"מוגבל". אם כן, כדי להגיע להכלה מלאה יש, לטענת המחברת, לחולל שינוי רדיקלי בתפיסת מערכת החינוך; לא עוד מערכת מסורתית המחזקת נורמות שעיצבו אחרים, אלא מערכת המותאמת למגוון לומדים רחב. רק פדגוגיה המחוללת שינוי רדיקלי בתפיסת מהות החינוך ומטרתו תביא להכלתם המלאה של הלומדים עם המוגבלות. קודם כול יש לשנות מהיסוד את תפיסת מהות הידע. התפיסה השלטת כיום היא הפונקציונלית. הידע נתפס כמהות חיצונית לפרט, כגוף אובייקטיבי של נתונים המצויים "שם בחוץ" ושאותם ניתן לאתר וללמוד. המורה הוא טכנאי

המעביר את הידע שנצבר ללומד חסר הידע. תפקיד הלומד פסיבי; עליו לקלוט ולזכור את הידע שהמורה מעביר לו.

בפרק השלישי מציגה המחברת את ההגדרה של פדגוגיה רדיקלית. מקור ההשראה שלה הוא תנועות המאבק על שוויון זכויות שהקימו באמצע המאה הקודמת אנשים עם מוגבלות. דרך חינוך זאת צריכה לקרוא תיגר על בתי הספר הקיימים ולשנותם כך שהחינוך יישא משמעות מבחינת הלומד, יאפשר דרכי למידה מגוונות ויתבסס על מערכת יחסים בין אישית מיטיבה בין הלומדים ובינם לבין מוריהם. המוקד והמטרה של הפדגוגיה הרדיקלית הם התובנה של הפרט את עצמו כחלק ממערכת חברתית שהוא וחבריו נקראים לשנות מהיסוד. המודל שמציעה המחברת מדבר על מודעות עצמית המאפשרת לפרט לפרש את חוויותו האישיות כביטוי למצב חברתי מסוים. רק כך יוכל לשנות את התפיסה החברתית הנוהגת, המפלה לרעה אותו ואת חבריו.

החלק השני של הספר מוקדש לעקרונות היישום של הפדגוגיה הרדיקלית. הפרק הראשון מוקדש לבחינה מחודשת של מהות הידע האנושי, אותו ידע שמערכת החינוך אמורה להעביר ללומדים הצעירים. הידע האנושי, מנקודת מבטה של המחברת, איננו אובייקטיבי או משוחרר מההשפעה המכרעת של כוחו הפוליטי של המעמד השליט בחברה. למעשה, היא טוענת, מורים מלמדים תכנים, נורמות התנהגות וערכים המוכתבים בידי התרבות המקובלת בחברה. יתר על כן, אמצעי ההוראה לא מאפשרים ללומדים להעביר ביקורת על התכנים, לא מאפשרים להם לקלוט ידע שאיננו מבוסס על נייר ועיפרון ועל תרגול של למידה בעל פה. לפי הפדגוגיה הרדיקלית הבנת המהות של הידע האנושי כתוצר של הקשר חברתי מסוים, כלומר הבנת היחסיות של הידע, הכרחית לשינוי חברתי.

ההבנה שהידע יחסי ותלוי תרבות תאפשר לנקוט דרכי למידה מגוונות, להעריך הישגים על פי סטנדרטים שונים, ולא אלה הפורמליים, ולהציג תכנים לא כ"חבילה" של ידע כלשהו שעל הלומד לזכור. ידע, לפי הפדגוגיה הרדיקלית, הוא תהליך של פעילות קבוצתית חברתית שבה קשובים לכל פרט היכול להתבטא בדרכו שלו ואשר ייעודה הוא להפוך את הלומדים לחברים לוחמים למען שינוי וצדק חברתי. הקשבה לכל פרט, המאפשרת ללומדים שאינם מתקשרים בדרך הרגילה לבטא את עצמם בדרכם שלהם (מוסיקה, דרמה, אמנות למשל), הופכת אתגר למערכת החינוך.

הפרק השני בחלק זה של הספר מוקדש לשאלת סגנון היחסים בין תלמידים למורים ובין התלמידים לבין עצמם. המחברת מדגישה את חשיבותה של תחושת החיבור של התלמיד למערכת שהוא לומד בה, לחבריו ללימודים, למורים ולשאר אנשי הצוות. חינוך, לדעתה, הוא תהליך מתמשך של יחסים בין אישיים, ואולם רבים מהלומדים עם מוגבלות המשולבים בבתי הספר הרגילים בכיתות נפרדות מרגישים בודדים. מטרת הפדגוגיה הרדיקלית בהקשר של לומדים עם מוגבלות היא לטפח אצל כל אחד את תחושת ייחודיותו כסוכן עצמאי מזה

ואת היותו חבר בקבוצת אנשים החולקים מאבק באפליה חברתית מזה. דווקא השוני בין אנשים עם מוגבלות לאחרים ללא מוגבלות הופך מחולשה למקור של כוח.

בפרק השלישי מבקשת המחברת להסביר כיצד ניתן ליישב את הקונפליקט לכאורה בין טיפוח הפרט כסוכן עצמאי ואדם ייחודי לבין חינוך לסולידריות קבוצתית שמטרתה מאבקי כוח. היא פותחת את הפרק בהצגת שני סגנונות כוח עיקריים: **כוח אופקי** – קבוצת אנשים משלבת ידיים כדי להשיג מטרות משותפות. הכוח הוא כוח היחד המבקש להשפיע במערכת חברתית שוויונית. לדוגמה: הכיתה, כולל המורה כמובן, יושבת במעגל, כך שכל אחד רואה את כולם ויכול להתייחס אליהם. זאת ועוד, המורה מטפח אצל התלמידים את ההבנה שיש להם גם היכולת וגם הזכות לבטא את מחשבותיהם, את דעותיהם ואת רגשותיהם. **כוח אנכי** – אדם אחד מפעיל כוח על אדם אחר, שולט בו. במערכת החינוך הנוהגת בבתי הספר כיום המורה נמצא בעמדת כוח. התלמידים יושבים בטורים, והמורה עומד לפנייהם או עובר ביניהם. במהלך השיעור רק לו הזכות לנוע; התלמידים נדרשים לשבת במקומותיהם ולהקשיב לדבריו. כדי לטפח את הפרט כסוכן עצמאי ובד בבד את היותו חלק מקבוצה חברתית לוחמת, נדרש סגנון הכוח האופקי.

ספרה של ענת גרינשטיין הוא אתגר אינטלקטואלי לקורא. כאחת שדוגלת בפילוסופיה ההומניסטית כמצע להבנת מעמדם של אנשים, ילדים ובוגרים, עם מוגבלות בחברה וכבסיס לתפיסה חינוכית, קראתי את הספר במבט ביקורתי. גרינשטיין מסבירה, למשל, מהי אוטונומיה לפי האידיאולוגיה של המודל החברתי הרדיקלי של מוגבלות – הבנת הפרט שהן חוויותיו הסובייקטיביות והן האוטונומיה שלו הן תוצר של תהליכים חברתיים, ואי לכך מה שחשוב הוא המאבק לאוטונומיה. האוטונומיה מתבטאת, לדעתה, בהשתייכותו של הפרט לקבוצה מסוימת, שבה הוא יכול לשלב ידיים עם חבריו (כוח אופקי) ולחזק את יכולת הקבוצה להתנגד לכוח החברתי והממסדי (כוח אנכי) המופעל על חבריה. בתוך הקבוצה נוצרים יחסי גומלין מכבדים. כל אחד מהחברים חופשי להתבטא ולהביע את דעתו וגם לחלוק על האחרים. הגדרה זו של המושג אוטונומיה שונה מהותית מההגדרה המבוססת על הפילוסופיה ההומניסטית ולפיה הפרט האוטונומי הוא אותו אדם המתנהל לאור הערכים שהוא דוגל בהם. ערכים אלה אכן מתפתחים בהקשר חברתי ומושפעים מתהליך החינוך, אך יש בהם יסוד אישי. הפרט יכול אפוא לבחור להתחבר לקבוצת מאבק פוליטית ויכול גם שלא. מהות ההוויה האוטונומית היא התובנות שאליהן הגיע הפרט במסע ההתפתחות שלו בנוגע למימוש עצמו ואיכות חייו (מה חשוב לו יותר ומה פחות, מה מעניין אותו יותר ומה פחות). ומה מקומה של החברה בחינוך ההומניסטי? גם כאן הקבוצה והחיים החברתיים תופסים מקום מרכזי, אך הבסיס הוא הצורך של כל אדם ביחסים בין אישיים נושאי משמעות במשפחה, בקהילה ובחברה בכלל. למרבה הפרדוקס, החינוך לפי הפדגוגיה הרדיקלית להכלה שמציגה ענת גרינשטיין בספרה דווקא מדגיש את השוני בין הפרט עם המוגבלות לאחרים ללא המוגבלות, משום שהפרט עם המוגבלות מתחבר לאנשים אחרים עם מוגבלות, לצורך

מאבק פוליטי נגד אפלייתם. החינוך ההומניסטי, לעומת זאת, מאפשר הכלה מלאה, כבוד לכל אדם באשר הוא וראיית השוני בין בני אדם כמקור להעשרה חברתית.

ספרה של ענת גרינשטיין הוא חלק מסדרת ספרים בעריכת איאן פרקר (Ian Parker) שכותרתה *Concepts for Critical Psychology: Disciplinary Boundaries*. ספר חשוב זה אכן מציג תפיסה חברתית וחינוכית ביקורתית באשר ללומדים עם מוגבלות ולמעמד בחברה.

Disability Benefits, Welfare Reform and Employment Policy

Colin Lindsay and Donald Houston (Editors)

Basingstoke: Palgrave Macmillan. 2013. 244 pages

סקר: רוני הולר¹

2.5 מיליון אנשים עם מוגבלות ויותר, 8% כמעט מכלל האוכלוסייה הבריטית בגיל העבודה, מקבלים, נכון להיום, קצבאות נכות, ונמצאים ברובם המוחץ מחוץ לשוק העבודה. מנקודת מבטם של רבים מקובעי המדיניות ומאנשי התקשורת הבריטית נובעים היקפים אלה, ההולכים וגדלים מאז שנות ה-70, מהתלות (יות) הגוברת של אותה אוכלוסייה במערכת הרווחה. תלות זו, כך הם טוענים, מעוצבת ומתמרצת בידי מערכת של קצבאות פסיביות, ההופכות את היציאה לשוק העבודה לא כדאית והסגרות את אותה אוכלוסייה במלכודת של עוני ואבטלה. תפיסה זו של מה שמכונה בשיח הציבורי הבריטי "משבר קצבאות הנכות" הובילה את הממשלה הבריטית בשנים האחרונות לרפורמה מרחיקת לכת במערכת קצבאות הנכות, שבמסגרתה הקשיחו את תנאי הזכאות לקצבאות מחד גיסא והתנו אותן בחיבור הדוק יותר לשוק העבודה מאידך גיסא. בפרספקטיבה רחבה יותר אפשר לראות רפורמה זו כתולדה של מעבר ממשטר של זכויות למשטר של חוזיות (דורון, 2010), המאפיין בעשורים האחרונים את מדינת הרווחה הבריטית, כמו גם מדינות רווחה אחרות, ובהן מדינת הרווחה הישראלית.

את התפיסה הרווחת הזו, הממסגרת את המשבר כבעיה של מוטיבציה, מבקש הספר *Disability Benefits, Welfare Reform and Employment Policy* להציב בסימן שאלה. דרך המאמרים המופיעים בו נבחנות בספר השאלות האלה: למה ואיך קרה שהיקף השימוש בקצבאות נכות שילש את עצמו ויותר מאז שנות ה-80? האם זו אכן "אשמתם" המשותפת של מערכת הקצבאות ושל קהל לקוחותיה המעדיף אותה על פני יציאה לשוק העבודה? או שמא ניתן למצוא הסברים חלופיים, עמוקים יותר? ולא פחות חשובה הפרוגנוזה: כיצד ניתן להתמודד עם בעיית אי העסקתם של אנשים עם מוגבלות בשוק העבודה, בעיה שצדה האחר הוא אותו גידול נרחב במשתמשי קצבאות נכות מחליפות שכר? והאם אותן רפורמות הן אכן ה"תרופה" המתאימה? תשובות לשאלות אלה נפרסות על פני 13 פרקי הספר; שבעה מתוכם מתמקדים ישירות במקרה הבריטי ובוחנים אותו מכיוונים שונים, ועוד ארבעה בוחנים את הנעשה במדינות רווחה אחרות: גרמניה, שוודיה, הולנד וניו

1 חבר סגל בבית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש פאול ברוואלד, האוניברסיטה העברית בירושלים.

זילנד. פרק המבוא ופרק הסיום החותם את האסופה מארגנים אותה כטקסט עם קו רעיוני לכיד.

בצעדם הראשון במסע החיפוש, במבוא, מציגים העורכים את המסקנות העולות מהפרקים השונים, ולפיהן השימוש רחב ההיקף בקצבאות הנכות ולחילופין אי השתתפותם של אנשים עם מוגבלות בשוק העבודה הם תולדה של שלושה גורמי עומק מרכזיים: הראשון והעיקרי בהם הוא התמורות שעובר שוק העבודה, ובהן המעבר מכלכלה תעשייתית המבוססת על ייצור לכלכלת שירותים בתר-תעשייתית. לצד גורם ביקוש זה מצביעים העורכים גם על שני גורמי היצע: פערים ביכולת התעסוקה (employability) של רבים מהאנשים עם מוגבלות ובעיות בריאות. ביסוס חזק ומעניין למסקנות אלה ניתן למצוא לאורך כל פרקי הספר, חלקם מדגישים בניתוחם את אחד משלושת הגורמים הללו וחלקם האחר משלבים אותם יחדיו. בסקירה זו אבקש להתמקד במספר פרקים בולטים ורלוונטיים במיוחד.

בפרק השני מאת כריסטינה ביטי (Christina Beatty) וסטיב פוטרגיל (Steve Fothergill) מבקשים המחברים לעמת בין מה שהם רואים כשני הסברים מרכזיים להיקף המתרחב של משתמשי הקצבאות: שינויים בשוק העבודה, ובתוך כך צמצום הביקוש לעובדים, ובעיות בריאות. הצדקה לגורם הראשון ניתן למצוא, מבחינתם, בשני ממצאים מרכזיים: (1) הגידול בהיקף משתמשי קצבאות הנכות תואם במידה רבה מאוד את הבעיות שחווה שוק העבודה הבריטי לאורך השנים. (2) קצבאות נכות הן עניין גיאוגרפי; רבים ממקבלי הקצבאות מתגוררים בצפון אנגליה, סקוטלנד וויילס, אזורים שנהגה בהם תעשייה מסורתית אשר שהחלה לדעוך בשנות ה-80 ואילך. לטענת החוקרים הובילה סגירת המפעלים התעשייתיים את העובדים המובטלים החדשים, רובם גברים ורבים מהם סובלים מבעיות בריאות, לנצל את קצבאות הנכות, שהיו זמינות ונדיבות יותר מאשר קצבאות האבטלה. עם השנים, ולאור הקושי הרב של אותם אזורים להתאושש מהמכה הכלכלית, נכנסו לתוך מעגל קצבאות הנכות עוד מגזרים שסבלו מבעיות בריאות, ובהם נשים, אנשים עם מוגבלות נפשית ואנשים עם הכשרה מקצועית חלקית, שהתקשו להתמודד עם ריבוי המתמודדים על כל מקום עבודה. ממצא זה ילווה אותנו גם בפרקי הספר האחרים. לנוכח ממצאים אלה ואחרים טוענים המחברים שבתוך קצבאות הנכות מסתתרת למעשה בעיה רחבת ממדים של אבטלה סמויה, שהיקפה עומד על כמיליון איש בגיל העבודה! בפרספקטיבה רחבה יותר מראים לנו ממצאים אלה שמוגבלות, ובתוך כך השימוש בקצבאות נכות, היא תופעה הנובעת לפחות ברובה הגדול מגורמים חברתיים, ובמקרה המדובר משינויים במבנה הכלכלי. אולם ביטי ופוטרגיל לא עוצרים פה ובוחנים גם את ההסבר הבריאותי, הפעם באמצעות סקר ייעודי, המראה לנו שמקבלי קצבאות נכות מדגישים את בעיית הבריאות שלהם כגורם מרכזי ביציאה משוק העבודה וביכולתם וברצונם להשתלב בו מחדש. בסיום מבקשים המחברים לשלב את שני ההסברים ולראות בבעיית התעסוקה של אנשים עם מוגבלות תוצר מורכב של גורמי צד ביקוש וצד היצע. כך, למשל, באותם אזורים

עם ביקוש נמוך לעובדים יכולים מעסיקים להעדיף ביתר קלות עובדים ללא מוגבלות וללא בעיות בריאות.

גם הפרק השלישי, מאת ג'ון מקניקול (John Macnicol), מצביע על הגורם של שוק העבודה, אבל מבסס זאת על ניתוח היסטורי עשיר הלוקח את הקוראים הישר אל אנגליה של המאה ה-19, משם לשנות ה-30 של המאה ה-20 ולשפל הגדול ולבסוף לתקופתנו אנו. מסע זה נועד לבסס את הטענה שיש זיקה הדוקה וישירה בין הרחבת השימוש בדמי מחלה ובקצבאות נכות לבין שינויים בשוק העבודה ושהגבול בין נכות, מחלה ואבטלה מטושטש וגמיש. הוא גם נועד להראות לנו שאז, כמו היום, שינויים אלה בשוק העבודה, כמו גם החיבור בין נכות, מחלה ואבטלה, עוברים מתחת לרדאר של השיח הציבורי, המתמקד ברובו הגדול באנשים עם מוגבלות ובתמריצים השליליים של מערכת הקצבאות.

הפרק הרביעי, מאת אן גרין (Anne Green) ואיאן שאטלוורת (Ian Shuttleworth), מבקש לבחון מחדש את העמדה הגורסת שלמקבלי קצבאות נכות אין מוטיבציה לעבוד. באמצעות סקר ייעודי בקרב מקבלי קצבאות נכות במספר אזורים בצפון אירלנד מראים המחברים, שאמנם לא מעט מהם אינם רואים בעבודה ערך מרכזי ועל כן ויתרו למעשה על האפשרות לחזור ולהיות חלק משוק זה, אבל כשבוחרים מי הם אותם "פסימיסטים" ו"שונאי עבודה", מוצאים הבדלים רבים ביניהם, הנובעים ממאפיינים דמוגרפיים שונים, מהתנסות קודמת בשוק העבודה וממצבו של שוק זה באזור מגוריהם. מכאן הם מסיקים שכל ניסיון להתמודד עם "בעיית המוטיבציה", כפי שהיא מכונה בשיח הציבורי, אינו יכול שלא להביא בחשבון שאין זו בעיה אוניברסלית ושהיא רווחת או למעשה פוגעת יותר באוכלוסיות מסוימות ובאזורים מסוימים.

הפרק השמיני, האחרון בין אלה הדנים במקרה הבריטי, עוסק בניבוי או, במלים אחרות, באופן שבו הרפורמות האחרונות במערכת קצבאות הנכות הבריטית עשויות להשפיע על מצבם של אנשים עם מוגבלות בשנים הקרובות. בפתח הפרק מציגים כותביו, כריסטינה ביטי (Christina Beatty), סטיב פוטרגיל (Steve Fothergill) ודונלד יוסטון (Donald Houston), את הגזרות הרבות הכלולות באותן רפורמות, בין השאר הקשחת תנאי הזכאות והתניית הקצבאות בזיקה הדוקה יותר לשוק העבודה. לאחר מכן הם בוחנים את ההשפעה הצפויה של הרפורמות ובעיקר עד כמה ואיך הן יצמצמו את שיעור המשתמשים בקצבאות הנכות, ומגיעים לשלוש מסקנות מרכזיות: (1) רפורמות אלה ינתבו כמעט מיליון אנשים עם מוגבלות לקצבאות אחרות, ובראשן דמי אבטלה, או אל מחוץ למערכת הקצבאות, במקרים רבים ללא השתלבות אפקטיבית בשוק העבודה. (2) השפעות אלה יהיו לא אחידות ויבואו לידי ביטוי במלוא עוצמתן באזורים שונים, ובעיקר בצפון אנגליה, בסקוטלנד ובוויילס. מסקנה זו מתחברת לתובנה מרכזית העולה גם מפרקים אחרים בספר (ראו פרק ב) – קצבאות נכות הן עניין גיאוגרפי. (3) במציאות הנוכחית אין כל סיבה להאמין שאותם מקבלי

קצבאות שייפלטו מהמערכת אכן ישתלבו בשוק העבודה. גם פה המיקום הגיאוגרפי משחק תפקיד מרכזי, משום שרבים מאותם "פליטי" המערכת מתגוררים באזורים מוכי אבטלה.

החלק החלש ביותר בספר הוא במפתיע דווקא הפרקים העוסקים במדינות אחרות: גרמניה, שוודיה, הולנד וניו זילנד. מטרת פרקים אלה כפולה: להכניס את הקוראים למעמקי הייחודיות של כל אחד מהמקרים הללו ובמקביל לאפשר השוואה למקרה הבריטי ול"משבר" הקצבאות המאפיין אותו. אולם ברוב המקרים נדמה שמרוב עצים לא רואים את היער ושהניסיון להציג מערכות מורכבות אלה של קצבאות נכות ובתוך כך גם לייצר את אותה השוואה היה משימה כבדה מדי בשביל המחברים. מתוך פרקים אלה ראוי לציין את פרק 11 מאת ריק ון ברקל (Rik van Berkel), העוסק במקרה ההולנדי, שהתפרסם בשנים האחרונות בזכות ייחודו, ועיקרו הצלחת ממשלת הולנד לצמצם במידה רבה את שיעור האנשים המשתמשים בקצבאות נכות. הצלחה זו בולטת אף יותר, לאחר שבתחילת שנות ה-2000 הייתה הולנד המדינה עם השיעור הגבוה ביותר של משתמשים אלה, בין המדינות המפותחות. גם בפרק זה, בדומה לשלושת הפרקים האחרים, אין ההשוואה למקרה הבריטי חדה ומעמיקה מספיק, אבל ייחודו של המקרה וכן ניתוחו המעמיק מאפשרים לנו כקוראים ישראליים לקבל תובנות בולטות אחרות. כך, למשל, ניתוח מעמיק של ה"הצלחה" ההולנדית מראה לנו שניתן לזקוף חלק נכבד ממנה לפרקטיקות מניעה המעודדות, ולעתים מחייבות, מעסיקים קודמים לשוב ולשלב בעבודה את עובדיהם שכריאותם הידרדרה. בהתאמה נרשמה הצלחה פחותה יותר בקרב עובדים זמניים העובדים בשולי שוק העבודה ואשר לא זכו להגנתן של פרקטיקות מניעה אלה.

מלבד החולשה שבפרקים ההשוואתיים נמצאו בספר עוד מספר חולשות, צורניות ותוכניות: (1) אף שלעיתים קרובות התאמצו להנגיש את הניתוחים הסטטיסטיים המופיעים בו, ואף שכתבתו רהוטה ברובה, עומס הנתונים, ולעתים הצגתם החוזרת, מקשים על קריאתו השוטפת, ונדרש מאמץ לא מבוטל כדי לזהות את העיקר ואת אותם דפוסים שיכולים להאיר על המקרה הישראלי. (2) כמיטב המסורת הבריטית, גם ספר זה נוטה להתמקד בהיבט האמפירי והפרקטי ולהזניח במידה רבה את ההקשר התיאורטי הרחב יותר. הזנחה זו בולטת בעיקר, כאשר לוקחים בחשבון שבשנים האחרונות חוקרים בהרחבה ולעומק את תופעת המוגבלות בהקשר החברתי, בעיקר דרך שדה מחקרי המכונה **לימודי מוגבלות**. דומה שהמשגה תיאורטית שכזו, ולו בפרקי המבוא והסיום, הייתה יכולה להעמיק את הדיון ב"משבר" או לפחות לפתוח אותו לשאלות נוספות. (3) בין שאלות אלה בולטת שאלה מרכזית שמחברי הספר נמנעו מלהתייחס אליה: כיצד קרה שדווקא בתקופה שבה הגיעו לקדמת הבמה הפוליטית בבריטניה תנועת הנכים ופרדיגמת הזכויות שהיא מקדמת, פחת הסיכוי של אנשים עם מוגבלות להשתלב בשוק העבודה? או, בנוסף קצת אחר, כיצד קרה שדווקא בתקופה זו של שיח זכויות של אנשים עם מוגבלות הצליחו ממשלות בריטניה לקדם מדיניות המגבילה את זכויותיהם של אלה האחרונים בכל הנוגע למערכת הקצבאות, בלי

לחולל שינוי מרחיק לכת בשוק העבודה? (4) אי ההתייחסות לשאלות אלה נוגעת מאוד לסוגיה אחרת: לאורך כל הספר כמעט אין התייחסות לרפורמות החקיקה השונות שנערכו בבריטניה, כמו גם במדינות רווחה אחרות, האוסרות להפלות אנשים עם מוגבלות והמחייבות להתאים לצורכיהם את מקומות העבודה. מפרקי הספר לא ברור מקומם של צעדי חקיקה אלה בפתרון הבעיה.

למרות חולשות אלה, רבה תרומתו השימושית של הספר לקורא הישראלי, ובעיקר לקובעי מדיניות, לפעילים חברתיים או לאנשי אקדמיה העוסקים בתחום המוגבלות ובמערכת הקצבאות. כאן גם המקום לציין שהסוגיה המעסיקה את קובעי המדיניות הבריטים לא נעלמה מעיניהם של קובעי המדיניות הישראלים, הרואים לנגד עיניהם, הן את הגידול בהיקף השימוש בקצבאות הנכות של הביטוח הלאומי והן את הקושי הרב, והסיזיפי כמעט, של אותם מקבלי קצבאות להשתלב בשוק העבודה. נראה שהתובנות הרבות השזורות בפרקי הספר, ובעיקר ההצבעה על כך שלא ניתן לסכם את "משבר" קצבאות הנכות כ"בעיית מוטיבציה" ותו לא, נושאות ערך שימושי רב, שיכול לכוון אותנו בתהליך מציאת הפתרונות.

מקורות

דורון א' (2010). סוף עידן האזרחות החברתית: בינוי מחדש של מדיניות הרווחה על בסיס של חוזיות. **עיונים בתקומת ישראל**, 20, 396-412.

Gendering Israel's Outsourcing: The Erasure of Employees' Caring Skills

Orly Benjamin

Switzerland: Palgrave Macmillan. 2016. 207 pages

סקרה: לילך לוריא¹

בקיץ 2011 יצאו לרחובות מאות אלפי ישראלים במחאה על יוקר המחיה והדיור בישראל. בתוך המחאה החברתית הגדולה התארגנו אלפי הורים בישראל למחאת משנה שכונתה **מחאת העגלות**, וקראו להפחית את התשלומים על גני הילדים והצהרונים. קריאה זו פעלה את פעולתה על משרדי הממשלה ועל הרשויות המקומיות. כדי לעשות זאת, הפריטו חלק מאלה האחרונות את הצהרונים, והעבירו את תפעולם לקבלני משנה. לפחות בחלק מהמקרים אכן הביא מהלך זה להוזלת מחיר הצהרונים. עם זאת לא נשמע במהלך המחאה וההפרטה קולן של עובדות הצהרונים, ובשום שלב לא נדונו השלכות הרפורמה על גורלן.

ספרה החדש של אורלי בנימין, **מגדור מיקור החוץ הישראלי: מחיקת כישורי הטיפול של העובדות** (*Gendering Israel's Outsourcing: The Erasure of Employees' Caring Skills*), ממלא חלל זה ומשמיע את קולן של העובדות בשירותי החינוך, הטיפול, הסיעוד והעבודה הסוציאלית שהופרטו. הספר נפתח בהשמעת קולה של אולה, סייעת בעלת 13 שנות ותק בצהרון שזה עתה הופרט, המתארת את השלכות ההפרטה על תנאי עבודתן של הסייעות בצהרון (תרגום חופשי של הסוקרת):

תנאי העבודה שלנו הרבה פחות טובים מהתנאים שהיו לנו בעבר. אלה תנאים שלא מכבדים אותנו. אף סייעת מנוסה לא מוכנה להמשיך לעבוד בתנאים כאלה. העובדות מתחלפות כל כך מהר, שלפעמים הילדים לא יודעים את השם של הסייעת. [...] אנחנו מרגישות שרימו אותנו. [...] הם נתנו לנו את החוזה יום לפני התחלת שנת הלימודים, ככה שלא הייתה לנו שום אפשרות להתמקח. [...] החלק הכי משפיל הוא כיוון סולמות השכר לשלוש קטגוריות, בלי להתחשב בקורסי ההכשרה שלקחנו. אנחנו נחשבות עכשיו כעובדות חדשות אצל מעסיק חדש. רובנו איבדנו את הדרגות שלנו שצברנו בהרבה שנות ותק. אנחנו מרגישות מושפלות מזה שאחרי כל כך הרבה

1 מרצה בחוג ללימודי עבודה באוניברסיטת תל אביב. מחקרה עוסקים בדיני עבודה, יחסי עבודה, פנסיה ופרישה. בין היתר היא חוקרת את ההשלכות של הפרטת הפנסיה בישראל על אי שוויון, לרבות אי שוויון מגדרי.

שנות ניסיון וותק כתוב בתלושי השכר שלנו שאנחנו חסרות ניסיון. [...] אף אחד בעירייה, שתכננה את הרפורמה, לא הגן על האינטרסים שלנו, [...] ואף אחד בעירייה לא עומד לרשותנו במקרה של בעיה. למפעילים אין אף פעם זמן בשבילנו. כשאנחנו פונות אליהם, הם אומרים שהם מצטערים, אבל הם לא יכולים לעזור לנו. הרבה מאיתנו בכלל לא יודעות מי המעסיק שלנו, [...] ובוודאי שאין לנו את מי לשאול למה המשכורת שלנו מחושבת כמו שהיא מחושבת. [...] לא אכפת להם מאיתנו. [...] הם יכולים להיפטר מאיתנו מתי שהם רוצים. (שם, עמ' 2)

בציטוט שלעיל אולה מפנה זרקור להשלכות של הפרטת השירותים החברתיים בישראל (ובפרט הפרטת הצהרונים) על ציבור העובדות והעובדים. בנימין מספרת שבעקבות הפרטת שורה ארוכה של שירותים חברתיים (בתי ספר, צהרונים, הוסטלים לטיפול בנוער בסיכון), עובדות רבות, שהועסקו בעבר כעובדות מדינה, מועסקות כיום בעמותות ובארגונים פרטיים. בחלק מהמקרים ההפרטה כרוכה בהפרה בוטה של זכויות התעסוקה שלהן. העובדות מעניקות ללקוחות (תושבי מדינת ישראל) שירותים מדינתיים, אך תלויות לפרנסתן בגופים המופרטתים. בנימין מראה כיצד ההפרטה (ומיקור החוץ של השירותים) הובילה לשחיקת מעמדן, לפגיעה בזכויות התעסוקה וביכולת ההתארגנות שלהן ולמחיקת ההכרה במקצועות הטיפול כפרופסיה מקצועית. מכיוון שרוב העובדים במקצועות הטיפול (חינוך, עבודה סוציאלית, סיעוד) הם נשים, יש להפרטה השלכות מגדריות מובהקות.

המחברת מנתחת לעומק את תופעת ההפרטה ואת השלכותיה על העובדות על סמך ראיונות עם כל אחד מהשחקנים הרלוונטיים לתהליך: עובדות במקצועות הטיפול, מנהלי עמותות המפעילים את השירותים המופרטתים, רגולטורים במשרדי ממשלה וברשויות המקומיות, פעילים בארגוני עובדים ופעילות בארגונים פמיניסטיים. דרך הניתוח היא מראה כיצד כל אחד מהשחקנים השונים נמנע מהקשבה לקולן של העובדות ומדאגה לצורכיהן. כך למשל אומר פקיד ממשלתי ששמו ליאון (שם, עמ' 102; תרגום חופשי): "זאת לא המדיניות שלנו לבדוק את הכנסותיהם או תנאי עבודתם של העובדים. [...] אנחנו גם לא יודעים איך לבדוק, אנחנו לא טובים בניהול שירותים." פקיד אחר, איציק שמו, אומר (שם, עמ' 126): "אני חושב שלא צריך להתעסק בזכויות עובדים ושזכויות עובדים לא צריכות להיות חלק מהשיקולים. כשאתה מזמין קפה במסעדה, לא אכפת לך מתנאי העבודה של המלצר; אתה רוצה כוס קפה טובה וזולה. [...] אני מתרכז באנשים שצריכים טיפול ולא באנשים שנותנים את הטיפול."

אורלי בנימין אינה מסתפקת בתיאור המצב הקיים ובניתוחו, אלא מציעה פתרון. בנימין מציעה לבטל את מחיקת הפרופסיה של העובדות במקצועות הטיפול ולעשות זאת בשני אופנים: (1) להנהיג שקיפות באופן קבלת ההחלטות בדבר תקצוב שירותים חברתיים. משמעותה של שקיפות זו, בין היתר, היא פרסום מודל התקצוב שאושר, פרסום מספר הרגולטורים שתפקידם לפקח על איכות השירות ואיכות תנאי העסקה של העובדים ופרסום

הליך קביעת תקרת התקצוב. (2) לחזק את הפרופסיה המקצועית של עובדות מקצועות הטיפול ועובדיהם, תוך יצירת קואליציה בין בני ברית פוליטיים (לרבות ארגוני עובדים, ארגוני נשים ונציגי ממשלה), שתפתח יחדיו מדיניות של קידום פרופסיה מקצועית. מדיניות זו תכלול, בין היתר, קידום גישה להכשרות מקצועיות ובניית סולמות שכר מבוססי הכשרה, ניסיון וותק מקצועי (שם, עמ' 182-183).

הספר מתאים לכל מי שמתעניין במדיניות חברתית, בשוק העבודה, ביחסי עבודה, במגדר ובמגמות של הפרטה ושוויון. הוא יעניין במיוחד את המתעניינים בהשלכות ההפרטה על אי שוויון מגדרי ומעמדי בשוק העבודה. הוא מיועד, הן לציבור החוקרים והסטודנטים והן לציבור העוסקים בקידום מדיניות חברתית בישראל: נציגי ממשל, נציגי ארגוני עובדים ונציגי ארגונים חוץ ממשלתיים (לרבות ארגוני נשים). הספר צריך לעניין גם כל אחד ואחד מתושבי המדינה, קהל הלקוחות של שירותי הטיפול, המסתפקים לעתים במאבק על מחיר השירות החברתי, תוך התעלמות מתנאי עבודתם של העובדות והעובדים המספקים את השירות.

Between State and Synagogue: The Secularization of Contemporary Israel

Guy Ben-Porat

Cambridge: Cambridge University Press. 2013. xxii+258 pages

סקרה: ניוה גולן-נדיר¹

בספרו **בין המדינה לבית-הכנסת: תהליך החילון בישראל בת זמננו** טוען פרופ' גיא בן-פורת, מהמחלקה לפוליטיקה וממשל באוניברסיטת בן-גוריון שבנגב, המתמחה, בין היתר, בנושאי דת, מדינה וחילון בישראל ובעולם, שלמרות תחושתם של חילונים רבים בדבר כפייה דתית מתמשכת וגוברת בישראל, כוחה של הדת הממוסדת דווקא פוחת בשנים האחרונות. הוא בוחן טענה זו באמצעות ניתוח מעמיק של הסטטוס קוו הישראלי בנושאי נישואין, קבורה, כשרות ושמירת צביון השבת.

תחילה הוא מניח תשתית תיאורטית מקיפה, ובעזרתה הוא מנתח את מקרי החקר הנבחרים. בפרק הראשון מציג המחבר את המסגרת התיאורטית, ובפרק השני הוא עורך סקירה היסטורית מקיפה של התבססות יחסי דת ומדינה בישראל. בארבעת הפרקים שלאחר מכן הוא משתמש במסגרת שיצר כדי לנתח לעומק ובהרחבה את ארבעת סעיפי הסטטוס קוו הישראלי בנושאי נישואין, קבורה, כשרות ושמירת צביון השבת.

כדי להסביר את תהליכי החילון המתחוללים בישראל, על הכוחות המניעים אותם ועל מגבלותיהם, המחבר מנתק את הדיון בחילון מההקשרים האידיאולוגיים והפוליטיים שבהם הוא נטוע, ומעביר אותו להקשרים שעניינם תהליכים כלכליים, דמוגרפיים ותרבותיים של הגירה וחברת צריכה קפיטליסטית.

הטענה הניצבת בלבו של ספר זה אומרת אפוא ששינויים שהתחוללו בשלושת העשורים האחרונים בכלכלה, בפוליטיקה ובדמוגרפיה הפירו את ההתאמה בין הסמכות הדתית הפורמלית (המעוגנת במוסדות המדינה, כפי שעוצבו בצומת המכריע של הקמתה) לבין הצרכים והרצונות החדשים של קבוצות ואזרחים בעידן הגלובלי. מנקודת מבטו של המחבר החל מבנה ההזדמנויות להשתנות בשנות ה-80, בשל שינויים חברתיים, כלכליים ודמוגרפיים שהחלו לסדוק את המונופול הממסדי האורתודוקסי: (1) החברה הישראלית אימצה תרבות

1 דוקטורנטית בבית הספר למדעי המדינה באוניברסיטת חיפה ועמיתת מחקר ב-Israel Institute בושינגטון. בין תחומי מחקרה ניתן למנות את התיאוריה המוסדית החדשה, יחסי דת ומדינה ופוליטיקה השוואתית.

צריכה מערבית, סגנון חיים נהנתני ודפוסי פנאי, והפכה סובלנית פחות למגבלות דתיות. (2) ההגירה החילונית ממדינות ברית המועצות לשעבר בשנות ה-90 והספק ביהדותם של רבים מהמהגרים (שהיו יהודים לצורכי שבות, אך לא לצורכי נישואין לפי הרבנות) העניקו תנופה מחודשת למאבקים החילוניים. (3) תפיסות חדשות של זהות יהודית אתגרו את מעמדה ההגמוני של האורתודוקסיה.

המציאות הלעומתית הזו בין המדיניות המוסדית לבין העדפות הציבור העלתה לקדמת הבמה פרטים שפעלו כיוזמים חילוניים ממניעים שונים ולמען מגוון מטרות. הם הציעו חלופות ופתרונות באמצעות מאבקים פוליטיים, עתירות משפטיות ויוזמות פרטיות, אך לא הצליחו להביא לשינוי רשמי בהסדרים החוקיים-המוסדיים בהקשרי דת ומדינה (מפאת הסדר הסטטוס קוו). כישלונם של המאבקים הפוליטיים הוביל ליוזמות שביקשו לעקוף את ההסדרים הנוהגים. יוזמות אלה לא שינו את המדיניות המוסדית דה יורה, אלא יצרו הסדרים חלופיים דה פקטו. אין הסדרים אלה ממלאים את מקומם של ההסדרים הנוהגים, אלא מציעים חלופות חילוניות לקבוצות באוכלוסייה שאינן יכולות או אינן רוצות לעשות שימוש בחוק הפורמלי.

אם כן, החילון, מבחינת המחבר, הוא שינוי מוסדי המתחולל בשני ערוצים חלופיים: מאבק פוליטי או בחירות אישיות של פרטים העושים לביתם, ללא מטרה פוליטית מודעת. זהו למעשה מאבק הצומח מלמטה. עוד הוא טוען שמעצם התנהלותו של תהליך זה ניתן ללמוד על אופייה ועל טיבה של הדמוקרטיה הישראלית, שאותה הוא מגדיר "סגורה".

זאת ועוד, חשובה ביותר בהבחנה התיאורטית של המחבר בין המושגים "חילון" ו"חילוניות". הבחנה זו תופסת מקום נכבד בבסיס התיאורטי של הספר. ככלל, המחבר רואה בחילון תהליך המובחן מחילוניות כהשקפת עולם או כאידיאולוגיה. לגבי דידו החילון הוא שינוי מוסדי המבטא שחיקה של הסמכות הדתית החיצונית שהוא מבחין בינה לבין אמונה וזהות אישיות. השינוי המוסדי מתחולל מעבר לזירה הפוליטית הפורמלית וקשור ליוזמות חברתיות אזרחיות ולהשפעה המצטברת של בחירות אישיות. זאת ועוד, המחבר טוען שהזיקה בין תפיסת החילון כתולדה של שינויים כלכליים (גלובליזציה) ודמוגרפיים (הגירה) לבין ערכים ליברליים, זהות חילונית לכידה ומחויבות פוליטית היא זיקה רופפת בלבד. כך החילון משתנה ממקום למקום, ונגזר ממעמדה של הדת ומהתפקיד שהיא ממלאת בחיים הציבוריים ובמפגשים שבינה לבין המדינה ובינה לבין הכלכלה המודרנית.

עוד נקודה מעניינת היא הגדרת תהליכי השינוי מלמטה כ"תת פוליטיקה" שבה משתתפים סוכנים חדשים מחוץ למערכת. כך מתעצבת החברה "מלמטה", תוך ניצול הזדמנויות חדשות להשמיע קול פוליטי ולהשתתף בארגון מחדש של החברה. פרקטיקות של תת פוליטיקה עשויות להימצא, מנקודת מבטו של המחבר, בכל מקום בחיי היומיום: בסופרמרקטים, בבתי הספר, באמצעי התקשורת וברחוב. במרחבים אלה אזרחים מבקשים למלא את הריק הפוליטי שהותיר אותם ללא חלופות מדיניות המתאימות לצורכיהם, וליטול אחריות על נושאים שונים

המטשטשים את ההפרדה בין הפרטי לציבורי. כלומר: בעודם דוחים את ההסדרים החוקיים הנוהגים, הם יוצרים לעצמם פתרונות עקיפים המתחרים באלה הראשונים.

כך, לדוגמה, הפתרונות המרובים שמטרתם לעקוף את מדיניות הנישואין הדתית-האורתודוקסית בישראל (למשל: נישואין אזרחיים בחו"ל, הסדר ידועים בציבור, תעודת זוגיות של ארגון **משפחה חדשה**, טקסי נישואין אזרחיים-רוחניים של ארגון **הויה** כחלק מתנועת **ישראל חופשית**) הם בחירות צרכניות (הסדרים מחויבים בתמורה כספית המתמחרת באופן סדור) או תרבותיות, שנוטלים בהן חלק גם אלה שאינם מגדירים עצמם חילונים (קבוצות דתיות המבקשות לא להיכנס בדלתות הרבנות, אך לאו דווקא רוצות להימנע מהדת והמסורת). אלה הן בחירות אסתטיות ותרבותיות שאינן מחייבות מעורבות פוליטית, ובחלק מהמקרים אף מבקשות להימנע ממנה.

המחבר מסכם ואומר שתהליכי החילון המתוארים בספר לא הפכו את ישראל למדינה חילונית ואת החברה הישראלית לליברלית, בהיבטים המהותיים של שוויון, סובלנות וחופש, משום שתהליכי השינוי שהתחוללו בשנים האחרונות, רחבים ככל שיהיו, חסרים את העומק הנדרש למהפכה או אפילו למלחמת תרבות.

אחת החוזקות של הספר מבחינה מתודולוגית היא יישום המודל התיאורטי המוצע בארבעה תחומי חיים שונים בישראל. כך אף שזהו מחקר העוסק בחקר מקרה יחיד, ישראל, הוא פורם את הסטטוס קוו הישראלי על מרכיביו (נישואין, קבורה, כשרות ושמירת צביון השבת), ומדגים את השונות הפנימית בכל מרכיב. זאת ועוד, ההצבעה על תהליכים מקבילים בין ארבעת התחומים נותנת משנה תוקף לטענתו התיאורטית של המחבר. באשר להיבט ההיסטורי, ציון נקודות קריטיות לאורך ציר זמן (process tracing) מארגן את הטקסט, ומסייע לקורא להבין את התקדמות השינויים בהסדרים הנוהגים. בד בבד מחזק המודל התיאורטי המוצע שלוש סוגיות מרכזיות במדע המדינה: אינדיבידואליזם מתודולוגי (העברת הדיון לחיי היומיום של האזרח), פוליטיקה של יזמות (סוכני שינוי שאינם מהזירה הפוליטית) וגישות "מלמטה" של חברה אזרחית. באמצעות האינדיבידואליזם המתודולוגי הפופריאני מסביר המחבר את המציאות החברתית המורכבת מפעולות של יחידים; הוא מצביע על יחידים הפועלים בתצורות שונות כזמים כלכליים-חילוניים, המנסים לשנות "מלמטה" באמצעות גיבוש התארגנויות חברתיות.

לסיכום, ספרו של גיא בן-פורת הוא ספר עיון אקדמי שנבנה סביב שלד תיאורטי מפותח, ובה בעת הוא מעניין, קריא ומארגן מציאות. על כן קהל היעד שלו הוא אנשי אקדמיה (מדע המדינה, סוציולוגיה, חוקרי ישראל), כמו גם כל אלה המתעניינים בלימודי ישראל וביחסים דת ומדינה בישראל. ניתן לשער שארגוני חברה אזרחית המקדמים שינוי מלמטה בנושאי נישואין, קבורה, כשרות ותחבורה ציבורית בשבת יפיקו מקריאתו תועלת רבה.

זאת ועוד, יישום המודל התיאורטי המוצע בספר במחקרים על קבוצות המיעוט בישראל (נוצרים, מוסלמים, דרוזים) עשוי להביא למסקנות מעניינות באשר לתהליכים מקבילים המתחוללים בקבוצות שונות. למרות השוני בחוקי הדת, גם עדות אלה כבולות להסדרי דת ומדינה וכפופות לבתי הדין הדתיים של כל עדה דתית בענייני הדין האישי. בחינת השחיקות בהסדרים דתיים-מוסדיים רשמיים בקבוצות השונות, כמו גם ההצבעה על מקדם השינוי, עשויות לתרום להבנת יחסי דת ומדינה במדינות עם אוכלוסיות הטרוגניות הכבולות להסדרים מוסדיים דומים.

עיון ראשון

Neoliberalism as a State Project: Changing the Political Economy of Israel

Asa Maron and Michael Shalev (Editors)

Oxford: Oxford University Press. 2017. 219 pages

ספר זה בוחן את הפוליטיקה, את הדינמיקה המוסדית ואת התוצאות של כינון פרויקט ניאו-ליברלי בישראל. טענתו המרכזית היא שהמעבר מכלכלה פוליטית מפתחת לכלכלה פוליטית ניאו-ליברלית קודם ברובו בידי שחקנים מדינתיים. בהתאמה התחוללו בין שחקנים שונים בתוך המדינה מאבקים מרכזיים סביב כינון הפרויקט הניאו-ליברלי בישראל. במעבר זה השתנו יחסי הכוחות בין השחקנים המדינתיים – משרד האוצר, בנק ישראל, הכנסת והמשרדים החברתיים – ובעקבותיהם התעצבה ארכיטקטורה חדשה של המדינה. בתוך ארכיטקטורה מוסדית זו התנהלו מאבקים על אופייה של מדינת הרווחה בישראל לפי כללי משחק חדשים. הספר מציג את עלייתו ומיסודו של הניאו-ליברליזם בישראל כסדרה של שינויים קונקרטיים ורבי השפעה במשאבי העוצמה ובאופני הפעולה של השחקנים המרכזיים בכלכלה הפוליטית: העבודה המאורגנת, העסקים הגדולים והמדינה. הפרקים הראשונים עוסקים באופן שבו יזמו פוליטיקאים ובירוקרטים כלכליים בסוכנויות המקרו-כלכליות של המדינה שינויים שנטרלו "שחקני וטו" שהתנגדו לליברליזציה, ובמקביל אפשרו לסוכנויות אלה לצבור אוטונומיה וסמכות רבה בעיצוב תחומי מדיניות שונים. המחברים מתארים כיצד פעלו סוכני השינוי – הם קידמו רפורמות מהירות בד בבד עם שינויים הדרגתיים ותוספתיים, כשהם שואפים לתרגם הישגים נקודתיים ליתרונות אסטרטגיים. בפרקים שלאחר מכן מנתחים המחברים מספר מקרי בוחן של שינויים במדיניות החברתית והתעסוקתית, המדגישים את הזיקה בין אימוץ רפורמות ניאו-ליברליות פרוגרמטיות לבין שאיפתו של משרד האוצר להעצים את שליטתו על ההוצאה הציבורית ועל עיצוב המדיניות. לצד השינויים מרחיקי הלכת שכוננה המדיניות הניאו-ליברלית בוחנים המחברים גם מקרים שבהם אותגרו רפורמות ניאו-ליברליות או נחסמו, ודנים במתחים השוררים בין הניאו-ליברליזם לבין דפוסיים של אי-ליברליזם המוטמעים בחברה הישראלית.

קפיטליזם ומגדר: סוגיות פמיניסטיות בתרבות השוק

רונה ברייר-גארב, דנה אולמרט, ארנה קיזן ויופי תירוש (עורכות)

ירושלים: מכון ון-לייר והוצאת הקיבוץ המאוחד, 2017. 441 עמודים

אסופת מאמרים מגוונת זו מציגה זירות המפגישות בין מגדר לקפיטליזם, לנוכח ההבנה המאתגרת שבזירות אלה מתנהלים יחסי שוק המתאפיינים בחישוב מתמיד של רווח והפסד, עלות ותועלת. סוגות הכתיבה השונות המשמשות בה – מאמרים, מסות, סיפורים קצרים, יצירות אמנות ושירה – משקפות את היחסים החברתיים במערכת הקפיטליסטית כחסי צריכה, קנייה ומכירה. המשתתפות באסופה – חוקרות, משוררות ואמניות – שואלות, כל אחת בדרכה, מה משמעותם של יחסים אלה, כאשר הם חודרים אל עולמות הנתפסים, ולו רק כאידיאל, כמנותקים מן השוק וכשונים ממנו מהותית. ארבעת שערי האסופה לוכדים מגוון של צמתים שבהם נפגשים תרבות, כלכלה ומגדר: אזרחות, גוף, משפחה וייצוגים. כל שער מאגד עבודות וטקסטים המתמקדים באחד מהתחומים האלה ובוחר את כיווני החשיבה והפעולה הצומחים מתוך ההצלבות המורכבות שיוצרת התרבות בת זמננו בין מגדר, שוק ותודעה, בין בחירה לזהות ובין שייכות לאינדיבידואליות.

למידה מהצלחות: מהדרה ליחסי גומלין

יונה מ' רוזנפלד

תל אביב: הוצאת רסלינג, 2017. 190 עמודים

יונה מ' רוזנפלד הוא פרופסור אמריטוס לעבודה סוציאלית, אחד האבות המייסדים של העבודה הסוציאלית בישראל והזוכה הראשון בפרס ישראל לעבודה סוציאלית. בספר זה הוא מתאר את חייו ואת עשייתו המקצועית. הספר בנוי משכבות שונות המשולבות זו בזו, ובאמצעותן הוא מבקש להבהיר את תחום העבודה הסוציאלית ואת מומחיותו, כדי לאפשר לעובדים סוציאליים להיות מועילים יותר.

קולות – עוני חדש בישראל

עמיה ליבליך

חיפה: הוצאת אוניברסיטת חיפה והוצאת פרדס. 2017. 292 עמודים

בראשית שנות ה-2000 חלחלה לתודעה הישראלית תופעת העוני החדש: תחושת עוני של נשים וגברים נורמטיביים, בעלי השכלה ומקצוע, ותיקים בארץ, המתקשים להתמודד עם דרישות הקיום. היו מהם שהפגינו בשדרות ערינו בקיץ 2011, ואחרים שהתכיישו להכריז על צורכיהם בפרהסיה. יש מהם שאף הוגים באפשרות לעזוב את הארץ מסיבות אלה. עניים אלה הם אנחנו, ובעיקר הצעירים החיים בארץ הזאת; מאותגרים כלכלית, רוצים לחיות, ולא רק לשרוד. במשך שנה ראינו המחברת אנשים ונשים בני גילים שונים, שנענו לקריאתה באינטרנט, הגדירו עצמם עניים חדשים ובאו לספר את סיפורם – כיצד הגיעו למצב הנוכחי ובמה הם תולים את עוניים. מסיפוריהם מתחוויר מהו עוני בעיניהם: כשצריך לחשב אם אפשר לקנות מילקי במרכול, אם להזמין חבר לארוחת ערב, אם לקנות כרטיסייה חודשית לאוטובוס. יש התולים את מצבם בכישלון המערכת, ואחרים מאשימים את עצמם. בסיפורי החיים מתגלה הדמיון ביניהם וגם כיצד כל אחד הוא ייחודי ואחר.

בזכות מדינת הרווחה: מבחר ממאמריו של אברהם דורון

ג'וני גל ואבישי בניש (עורכים)

תל אביב: הוצאת רסלינג. 2018. 370 עמודים

למרות מרכזיותן של מערכות מדינת הרווחה בהתמודדות עם בעיות חברתיות בישראל, ולמרות העניין שנושא זה מעורר לעתים קרובות, נדיר למצוא בשיח הציבורי כתיבה עיונית על מדינת הרווחה. ספר זה מתמקד בסוגיות העומדות במרכז הדיון על מדינת הרווחה. הוא מקבץ בתוכו ממיטב העבודות של פרופ' אברהם דורון בנושא, ולצדן מבואות שכתבו עורכיו, חוקרי מדינת הרווחה, פרופ' ג'וני גל וד"ר אבישי בניש. פרופ' אברהם דורון הוא בכיר חוקרי מדינת הרווחה בישראל. כתביו בנושאי מדיניות חברתית, התפתחות מדינת הרווחה, ביטחון סוציאלי, רווחה וצדק חברתי זיכו אותו בפרס ישראל. לצד היותו חבר סגל באוניברסיטה העברית, הוא היה שותף מרכזי בעיצוב המדיניות החברתית בישראל. פרסומיו משמשים מזה עשורים מסד ללימודי מדינת הרווחה, והם ממשיכים לעורר עניין רב בקרב חוקרים וסטודנטים בארץ ובעולם. קולו של אברהם דורון הוא קול ברור, ייחודי, חד-משמעי, המבוסס על ערכי היסוד של מדינת הרווחה; יושרו האקדמי ומבטו הביקורתי

מעניקים לעבודותיו רלוונטיות ותוקף. בספר ניתן למוצא מאמרים העוסקים בהתפתחות מדינת הרווחה בישראל, כמו גם כאלה המתמקדים בסוגיות מרכזיות של מדיניות חברתית, כגון זכויות חברתיות, עוני, הדרה ורב-תרבותיות.